УДК 94(47+57«1941/45»+930(476)

ИСТОРИЯ ЖЕНЩИН БЕЛАРУСИ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ В РАБОТАХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

В. В. ЗДАНОВИЧ[1)]

[1)]*Брестский государственный университет им. А. С. Пушкина, бул. Космонавтов, 21, 224016, г. Брест, Беларусь*

Аннотация. Анализируются работы отечественных историков, посвященные участию женщин в Великой Отечественной войне. Отмечается, что данная тема не стала приоритетным направлением исследований. В советский период эта ситуация была обусловлена политикой руководства страны в отношении женщин-фронтовиков (им советовали не хвастаться своими заслугами). Причинами, по которым женская тема не выносилась на широкое научное обсуждение, являются представление советских исследователей о непригодности женщин к войне, основанное на их психобиологических характеристиках, и недоступность, а во многих случаях и отсутствие источников по данной теме. На современном этапе история женщин в Великой Отечественной войне продолжает оставаться историографическим дефицитом. Белорусская историография представлена в основном статьями и сборниками научных конференций. Не трансформировались в коллективную память и женские воспоминания о войне.

Ключевые слова: Великая Отечественная война; нацистская оккупационная политика; историография; источники; мемуары женщин; партизанская и подпольная борьба; движение Сопротивления.

ГІСТОРЫЯ ЖАНЧЫН БЕЛАРУСІ Ў ГАДЫ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ Ў ПРАЦАХ АЙЧЫННЫХ ДАСЛЕДЧЫКАЎ

У. В. ЗДАНОВІЧ[1*]

[1*]*Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна, бул. Касманаўтаў, 21, 224016, г. Брэст, Беларусь*

Анатацыя. Аналізуюцца працы айчынных гісторыкаў, прысвечаныя ўдзелу жанчын у Вялікай Айчыннай вайне. Адзначаецца, што дадзеная тэма не стала прыярытэтным напрамкам даследаванняў. У савецкі перыяд такая сітуацыя была абумоўлена палітыкай кіраўніцтва дзяржавы ў дачыненні да жанчын-франтавікоў (ім раілі не хваліцца сваімі заслугамі). Прычынамі таго, што жаночая тэма не выносілася на шырокае навуковае абмеркаванне, з'яўляюцца ўяўленне савецкіх даследчыкаў пра непрыстасаванасць жанчын да вайны, заснаванае на іх псіхабіялагічных асаблівасцях, і недаступнаць, а ў многіх выпадках і адсутнасць крыніц па гэтай тэме. На сучасным этапе гісторыя жанчын у гады Вялікай Айчыннай вайны працягвае заставацца гістарыяграфічным дэфіцытам. Беларуская гістарыяграфія прадстаўлена пераважна артыкуламі і зборнікамі навуковых канферэнцый. Не ператварыліся ў калектыўную памяць і жаночыя ўспаміны пра вайну.

Ключавыя словы: Вялікая Айчынная вайна; нацысцкая акупацыйная палітыка; гістарыяграфія; крыніцы; жаночыя мемуары; партызанская і падпольная барацьба; рух Супраціўлення.

Образец цитирования:
Зданович УВ. Гісторыя жанчын Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны ў працах айчынных даследчыкаў. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Гісторыя.* 2026;3:80–85.
EDN: GZLCRZ

For citation:
Zdanovich VV. History of women of Belarus during the Great Patriotic War in the works of domestic researchers. *Journal of the Belarusian State University. History.* 2026;3:80–85. Belarusian.
EDN: GZLCRZ

Автор:
Владимир Васильевич Зданович – доктор исторических наук, профессор; профессор кафедры истории Беларуси и специальных исторических дисциплин исторического факультета.

Author:
Vladimir V. Zdanovich, doctor of science (history), full professor; professor at the department of history of Belarus and special historical disciplines, faculty of history.
zdanovich.uladzimir@gmail.com

HISTORY OF WOMEN OF BELARUS DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR IN THE WORKS OF DOMESTIC RESEARCHERS

V. V. ZDANOVICH[a]

[a]*Brest State A. S. Pushkin University, 21 Kasmanawtaw Boulevard, Brest 224016, Belarus*

Abstract. This article analyses the works of Russian historians devoted to women's participation in the Great Patriotic War. It notes that this topic has not become a research priority. During the Soviet period, it was also facilitated by the Soviet leadership's policy toward female front-line soldiers, who were advised not to boast about their achievements. Another reason why women's participation has not been the subject of widespread scholarly discussion is the Soviet researchers' notion of women's unsuitability for war, based on psychobiological characteristics, as well as the inaccessibility, and in many cases, absence, of sources. However, even today, the history of women in the Great Patriotic War remains a historiographical deficit. Belarusian historiography is represented primarily by articles and conference proceedings. Women's recollections of the war have not also been transformed into collective memory.

Keywords: the Great Patriotic War; nazi occupation policy; historiography; sources; women's memoirs; partisan and underground struggle; the Resistance movement.

Уводзіны

Даследаванне любой гістарычнай падзеі з'яўляецца складаным і працяглым працэсам. Асабліва гэта сцвярджэнне тычыцца вывучэння гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, якая ахоплівае розныя сферы дзейнасці дзяржавы і шматлікіх сацыяльных груп. Нягледзячы на тое што беларуская гістарыяграфія налічвае звыш 14 тыс. публікацый, асобныя аспекты дадзенай тэмы вывучаны і асветлены неаднолькава. Адной з такіх важных праблем з'яўляецца ўдзел жанчын у Вялікай Айчыннай вайне. Толькі ў баявых дзеяннях удзельнічалі не менш за 800 тыс. чалавек [1, с. 256]. Жанчыны Беларусі зрабілі ўнёсак у перамогу над нацызмам, змагаючыся з ворагам у партызанскіх атрадах і падполлі, працуючы ў савецкім тыле.

Мэтай дадзенага артыкула з'яўляецца аналіз апублікаваных гістарыяграфічных крыніц па разглядаемай праблеме. З улікам спецыфікі гістарыяграфічнага даследавання пры напісанні працы былі выкарыстаны прынцыпы гістарызму і комплекснасці, а таксама гісторыка-лагічны, параўнальна-гістарычны, праблемна-храналагічны і іншыя метады.

Удзел жанчын Беларусі ў Вялікай Айчыннай вайне (ацэнка беларускай гістарыяграфіі)

Гістарыяграфія ўдзелу жанчын у Вялікай Айчыннай вайне падзяляецца на два асноўныя перыяды: савецкі (з 1941 па канец 1991 г.) і беларускі (з канца 1991 г. па сённяшні дзень). У кожным з іх прасочваюцца пэўныя вехі, асаблівасці і спецыфіка. Ужо ў ваенныя часы з'явіліся першыя публікацыі па дадзенай праблеме. Іх выхаду ў значнай ступені садзейнічала жаночае добраахвотніцтва – унікальная з'ява ў гісторыі войн. Далейшае больш глыбокае вывучэнне праблемы замаруджвалася неспрыяльнымі ўмовамі першага пасляваеннага дзесяцігоддзя. На даследаванні ролі жанчын у Вялікай Айчыннай вайне адмоўна адбілася выступленне ў ліпені 1946 г. старшыні Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР М. І. Калініна, пасля якога ўдзельніцы баявых дзеянняў сталі «фигурой умолчания» [2, с. 571]. Аднак, нягледзячы на адзначаныя абставіны, вывучэнне жаночай тэматыкі цалкам не спынілася. Звесткі пра вядомых беларусак можна знайсці ў працах, якія ўбачылі свет у наступныя дзесяцігоддзі [3–6].

Сярод даследаванняў, прысвечаных разглядаемай тэматыцы, варта адзначыць кнігу В. С. Мурманцавай «Советские женщины в Великой Отечественной войне» [7]. Не адмаўляючы навуковай каштоўнасці працы, адзначым, што ў ёй у адпаведнасці з тагачаснай гістарыяграфічнай традыцыяй асноўная ўвага надаецца гераізму жанчын-франтавікоў і іх унёску ў Перамогу. Побытавыя і псіхалагічныя цяжкасці, з якімі сутыкаліся жанчыны на фронце, засталіся па-за ўвагай аўтара.

У гістарыяграфіі савецкага перыяду прыярытэт мела партызанская тэматыка. Пра барацьбу падпольшчыц і партызанак рэспублікі супраць нацысцкіх захопнікаў на часова акупаванай тэрыторыі Беларусі, жанчын, якія сваёй працай здабывалі перамогу над ворагам, расказвае ў сваіх мемуарах В. К. Якавенка (камандзір 99-й Беларускай партызанскай брыгады імя Д. Гуляева). Яго кніга першапачаткова была выдадзена ў 1980 г. у Маскве [8], а ў 1989 г. перавыдадзена ў Мінску.

Аўтары трохтомніка «Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны» прыводзяць даныя, якія пацвярджаюць, што ўзброеную барацьбу

супраць акупантаў вялі людзі розных нацыянальнасцей, узросту, полу, сацыяльнай прыналежнасці. У выданні адзначаецца, што асноўную масу партызан складалі рабочыя і калгаснікі (56,13 %), служачыя (20,55 %), ваеннаслужачыя (11,6 %) і навучэнцы (12,6 %). У той жа працы ёсць звесткі аб тым, што ў радах партызан змагаліся людзі розных узростаў: доля ўдзельнікаў партызанскага руху да 18 гадоў складала 8,87 %, ад 18 да 25 гадоў – 45,19, ад 26 да 45 гадоў – 42,33, ад 45 гадоў – 3,61 %. Усяго ў атрадах налічвалася 84 % мужчын і 16 % жанчын [9, с. 447]. Як вынікае з прыведзеных звестак, жанчыны з'яўляліся актыўнымі ўдзельніцамі гэтай барацьбы.

Жанчыны Беларусі змагаліся з нацыстамі не толькі на радзіме, але і далёка за яе межамі. Шырокавядомым быў жаночы партызанскі атрад «Радзіма», заснаваны 8 мая 1944 г., калі 37 жанчын уцяклі з канцлагера Эрувіль. Па некаторых звестках, гэты атрад быў адзіным жаночым атрадам. Яго дзейнасці прысвечаны артыкул А. Гусева «Ішлі ў бой дзяўчаты…: старонкі з гераічнай біяграфіі нашай зямлячкі лейтэнанта французскай арміі Надзеі Восіпаўны Лісавец» [10].

Даследаванне жаночай тэмы стрымлівалі меркаванні айчынных навукоўцаў аб тым, што паняцці «жанчыны» і «вайна» несумяшчальныя. Такія адносіны найбольш выразна перададзены ў назве кнігі С. Алексіевіч «У войны не женское лицо» [11].

Апублікаваныя гістарычныя крыніцы, а таксама мемуары сведчаць аб тым, што жанчыны, нават пацярпелыя ад рэпрэсій, актыўна ўдзельнічалі ў барацьбе з ворагам. У лісце першаму сакратару ЦК КП(б)Б П. Панамарэнку ад 25 снежня 1941 г. В. Харужая пісала: «Я гатова выконваць любую работу на фронце ці ў тыле. Я нічога не баюся. У душы накіпела столькі нянавісці, столькі гатоўнасці да барацьбы, столькі любові і жадання аддаць усю сябе, што я гатова ісці адна на цэлыя полчышчы фашысцкіх свалачэй»[1] [12, с. 150].

Найбольш распаўсюджанай у савецкі час формай захавання калектыўнай памяці аб вайне былі сустрэчы ветэранаў, на якіх яны дзяліліся сваімі ўспамінамі з малодшымі пакаленнямі. З цягам часу такія сустрэчы ператварыліся ў своеасаблівы рытуал. У сувязі з тым, што складнікам мерапрыемстваў выступаў павучальна-выхаваўчы кампанент, многія моманты жыцця ў гады Вялікай Айчыннай вайны былі практычна выключаны з успамінаў.

У 1990-я гг. з'явіліся новыя магчымасці для даследавання ваеннай гісторыі, але і на сучасным этапе вывучэнне ўдзелу жанчын у Вялікай Айчыннай вайне не стала прыярытэтным напрамкам даследаванняў.

Беларуская гістарыяграфія прадстаўлена пераважна артыкуламі і зборнікамі навуковых канферэнцый. Разам з тым з'явіліся выданні, падрыхтаваныя асобнымі аўтарамі. Пры аналізе літаратуры аб жыцці жанчын Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны нельга абысці ўвагай кнігу А. А. Грабёнкінай «Живая боль. Женщины и дети Брестского гарнизона (1941–1944)» [13]. Аснову выдання склалі запісаныя даследчыцай успаміны жанчын і дзяцей Брэсцкага гарнізона, якія засталіся ў жывых. Эмацыйнае ўспрыняцце кнігі ўзмацняюць фотаздымкі з фондаў мемарыяльнага комплексу «Брэсцкая крэпасць-герой» і аддзела культуры Брэсцкага гарадскога выканаўчага камітэта, а таксама дзясяткі фатаграфій, падораных аўтару ўдзельнікамі гэтых трагічных падзей, іх роднымі і блізкімі.

У некаторых калектыўных выданнях па гісторыі Вялікай Айчыннай вайны ўтрымліваюцца звесткі пра жанчын. У раздзеле «Антифашистское сопротивление на территории Беларуси» фундаментальнай калектыўнай працы «Беларусь в годы Великой Отечественной войны, 1941–1945 гг.» жанчынам адведзены некалькі радкоў: «…93,3 % партызан у 1943 г. – мужчыны і 6,7 % – жанчыны, якія нараўне з мужчынамі стойка пераносілі ўсе цяжкасці паходнага жыцця. Яны былі мужнымі і знаходлівымі разведчыцамі і сувязнымі, даглядалі параненых і хворых, гатавалі ежу і мылі бялізну, удзельнічалі ў дыверсіях і іншых баявых аперацыях» [14, с. 225].

Характарызуючы падпольную барацьбу, даследчыкі называюць прозвішчы герояў Савецкага Саюза А. Мазанік, М. Осіпавай, Н. Траян, якія здзейснілі забойства В. Кубэ, удзельніц Віцебскага падполля на чале з В. Харужай, членаў падпольнай камсамольскай групы на станцыі Обаль Ф. Зянькову і З. Партнову [14, с. 233].

Звернем увагу на працу «Беларусь, 1941–1945. Подвиг. Трагедия. Память», у першай кнізе якой змешчаны артыкул А. Я. Паўлавай «Личный состав и кадры партизанских формирований». У рэчышчы разглядаемай праблемы асаблівую цікавасць выклікаюць старонкі, прысвечаныя ўдзелу жанчын у партызанскай барацьбе, ці, як адзначае аўтар, гендарнай праблеме. Падкрэсліваючы, што «адной з асаблівасцей партызанскай і падпольнай барацьбы было шырокае прыцягненне ў яе рады жанчын», даследчыца падмацоўвае свае высновы наступнымі данымі: на 1 жніўня 1943 г. доля жанчын сярод партызан складала 8,7 %, на 1 студзеня 1944 г. – 6,73 %, доля жанчын сярод загінуўшых партызан у 1943 г. складала 6 %, за ўвесь перыяд партызанскіх дзеянняў гэты паказчык роўны 4 %. А. Я. Паўлава піша: «Выніковая справаздача на 1 жніўня 1946 г. падае лічбу ў 45 242 чал. (16 %)» [15, с. 305].

Большасць лічбавых даных, прыведзеных у артыкуле, раней былі прадстаўлены А. Я. Паўлавай у абароненай кандыдацкай дысертацыі «Личный состав партизанских формирований Беларуси в годы

[1]Тут і далей пераклад на беларускую мову наш. – *У. З.*

Великой Отечественной войны (1941–1944 гг.): источники и методы анализа»[2].

Асаблівую каштоўнасць уяўляе змешчаны ў другой кнізе выдання «Беларусь, 1941–1945. Подвиг. Трагедия. Память» артыкул І. У. Нікалаевай «Женщины Беларуси в период германской оккупации». Раскрываючы асаблівасці нацысцкай палітыкі ў дачыненні да жанчын, даследчыца адзначае: «Германскія ўлады напярэдадні ваеннай кампаніі супраць СССР… не разглядалі жаночае насельніцтва ў якасці самастойнага аб'екта будучай акупацыйнай палітыкі… Правал "бліцкрыгу", няўдачы вермахта на савецка-германскім фронце і развіццё патрыятычнага руху Супраціўлення прымусілі кіраўніцтва Трэцяга рэйха ўжо вясной 1942 г. унесці неабходныя карэктывы ў сваю ўсходнюю палітыку… германскае кіраўніцтва вымушана было звярнуцца да распрацоўкі планаў уключэння мясцовых жанчын у сферу ваенна-эканамічных і палітычных інтарэсаў Трэцяга рэйха» [16, с. 67–68].

У сувязі з набліжэннем Чырвонай арміі да граніц Беларусі з другой паловы 1943 г. праца жанчын набывае выключнае значэнне. Гісторык падкрэслівае: «Загадам камандавання групы армій "Цэнтр" усё жаночае насельніцтва ва ўзросце ад 14 да 65 гадоў абавязвалася фактычна да неабмежаванага адбыцця прымусовых работ на карысць акупантаў» [16, с. 70].

Адначасова з выкарыстаннем працы жанчын на акупаванай тэрыторыі немцы праводзілі вярбоўку беларусак для працы ў Германіі. Распачатая на добраахвотнай аснове, яна ператварылася ў прымусовую мабілізацыю. Згодна з прыведзенымі СНК БССР данымі ў Германію былі вывезены амаль 238 тыс. жанчын, ці 59,6 % ад усіх беларускіх «остарбайтараў» [16, с. 71].

Адпраўленыя ў Германію беларускія жанчыны працавалі на ўзвядзенні абарончых збудаванняў, у сельскай гаспадарцы і ў ваеннай прамысловасці, а з восені 1942 г. жанчыны, знешнасць якіх «расава» адпавядала знешнасці немак, дапускаліся да працы ў хатняй гаспадарцы (абслугоўванне).

Прымусовая праца на акупаванай тэрыторыі, вываз людзей у Германію не выключалі і палітыкі масавага знішчэння насельніцтва, у выніку якога загінулі каля 240 тыс. жанчын [16, с. 78].

Пры рэалізацыі палітыкі ў дачыненні да жаночага насельніцтва акупанты абапіраліся на Усебеларускі жаночы камітэт пад кіраўніцтвам Г. Вайтанчышкі. Аднак усе намаганні акупантаў не прынеслі жадаемага выніку. Факты, пададзеныя І. У. Нікалаевай, сведчаць аб тым, што большасць жанчын сталі актыўнымі ўдзельніцамі партызанскага і падпольнага руху [16, с. 78].

Жанчыны адыгралі важную ролю ў арганізацыі патрыятычнай дзейнасці ў Беларусі ўжо летам і восенню 1941 г. Абапіраючыся на даныя са згаданых крыніц і ўспамінаў відавочцаў падзей, можна гаварыць аб удзеле ў падпольным руху на тэрыторыі акупаванай Беларусі каля 25 тыс. жанчын [16, с. 81]. Прадстаўніцтва жанчын у асяроддзі падпольшчыкаў можна патлумачыць умовамі акупацыйнага рэжыму, устаноўленага германскімі ўладамі ў гарадах. Жанчыны выклікалі значна менш падазрэнняў, чым мужчыны.

На ролю жанчын у партызанскім руху звярнула ўвагу І. У. Нікалаева. З улікам загінуўшых, а таксама агентурных разведчыкаў і сувязных статыстычныя даныя Беларускага штаба партызанскага руху сведчаць аб удзеле ў партызанскай барацьбе 45 242 жанчын (16 % ад усіх партызан). У Віцебскай вобласці жанчыны складалі каля 10 % партызан, а ў асобных брыгадах, як, напрыклад у Багушэўскай партызанскай брыгадзе, на іх долю прыпадала амаль 17 % ад усяго асабовага складу [16, с. 82]. Адзначым, што разглядаемы артыкул з'яўляецца скарочаным варыянтам абароненай у 2006 г. кандыдацкай дысертацыі І. У. Нікалаевай «Жанчыны Беларусі ў перыяд германскай акупацыі (1941–1944 гг.)»[3]. На жаль, гэта даследаванне з'яўляецца адзінай дысертацыяй па разглядаемай тэме.

Аўтары другога фундаментальнага выдання «Вклад белорусского народа в Победу в Великой Отечественной войне» больш дэталёва разгледзелі ўдзел беларускіх жанчын у еўрапейскім руху Супраціўлення, у першую чаргу гісторыю жаночага партызанскага атрада «Радзіма». Гісторыкі падкрэсліваюць: «Існаванне асобнага жаночага партызанскага атрада, тым больш на зямлі далёкай Францыі, – унікальная з'ява ў гісторыі руху Супраціўлення» [17, с. 152]. Адзначым, што кніга была перавыдадзена ў 2016 і 2020 гг.

Асобнай старонкай гісторыі жанчын Беларусі ў час Вялікай Айчыннай вайны з'яўляецца жыццё на акупаванай тэрыторыі. Германскія ўлады зыходзілі з таго, што «жанчын гэтай краіны можна выкарыстоўваць як паўнавартасную працоўную сілу, паколькі яны не толькі звыклыя да цяжкай мужчынскай працы, але і больш старанныя за мужчын» [18, с. 34].

Антыгуманная палітыка акупацыйных улад, якая суправаджалася масавым знішчэннем грамадзянскага насельніцтва, прывяла да таго, што жыхары апынуліся ў вельмі цяжкіх умовах. Я. А. Грэбень канстатуе: «Дадатковым фактарам, які ўплываў на матэрыяльнае становішча грамадзян, стала эксплуатацыя немцамі іх матэрыяльных рэсурсаў… Вымушаныя існаваць з новай уладай, большасць людзей у адносінах да яе прыстасоўваліся, але не прызнавалі сваёй, не лічылі для сябе ганебным гэтую ўладу падманваць…

[2] *Павлова Е. Я.* Личный состав партизанских формирований Беларуси в годы Великой Отечественной войны (1941–1944 гг.): источники и методы анализа : автореф. дис. … канд. ист. наук : 07.00.09. Минск : Белорус. гос. ун-т, 2003. 17 с.

[3] *Нікалаева І. У.* Жанчыны Беларусі ў перыяд германскай акупацыі (1941–1944 гг.) : аўтарэф. дыс. … канд. гіст. навук : 07.00.02. Мінск : Беларус. дзярж. пед. ун-т, 2006. 38 с.

Прыстасоўваючыся да сітуацыі, грамадзяне ўхіляліся ад выплаты падаткаў ці імкнуліся іх мінімізаваць, праводзілі махінацыі з карткамі, ухіляліся ад павіннасцей, каб захаваць сілы для выжывання… Акрамя фізічнага знішчэння, грамадзянскае насельніцтва Беларусі сутыкнулася з рэальнай пагрозай смерці на фоне экстрэмальных сацыяльна-эканамічных умоў. Наступствы такога расцягнутага ў часе генацыду выяўляліся паступова, але цалкам адпавядалі духу генеральнага плана "Ост". Подзвігам было само жыццё ва ўмовах акупацыі, паколькі захаваць яго, выжыць для будучыні было вельмі складана» [19, с. 491–493].

Пацвярджэннем дадзенай высновы з'яўляюцца факты, прыведзеныя аўтарамі зборніка артыкулаў «Разняволеная памяць. Прымусовая праца беларускіх грамадзян на акупаванай тэрыторыі Беларусі (1941–1944)» [20].

Асобае месца займае праведзеная аб'яднаннем «Гістарычная майстэрня ў Мінску» 4 сакавіка 2005 г. міжнародная канферэнцыя «Женщины во Второй мировой войне: история борьбы и выживания», прысвечаная непасрэдна жаночай тэматыцы. Асаблівую ўвагу неабходна звярнуць на артыкул К. І. Козака «Женщины Германии и Беларуси в войне: социализация образа и его восприятие». Характарызуючы жыццё жанчын на акупаванай тэрыторыі, аўтар адзначае, што яны павінны былі выконваць распараджэнні германскіх улад, за невыкананне іх маглі прыцягнуць да адказнасці. Нацысты выкарыстоўвалі карныя метады, у тым ліку масавае спаленне беларускіх вёсак разам з жыхарамі [18, с. 51]. Справядліваі абгрунтаванай з'яўляецца выснова гісторыка аб тым, што «на долю жанчын выпалі самыя страшныя выпрабаванні. Гэта і шматлікія спаленыя разам з жыхарамі вёскі, прымусовы вываз на чужыну ў рабства, прымусовая працоўная павіннасць па забеспячэнні сілкаваннем… Само мацярынства патрабавала самаахвяравання ў імя абароны дзяцей і сям'і» [18, с. 55].

Не абышлі ўвагай даследчыкі і знішчэнне нацыстамі яўрэйскага насельніцтва, сярод якога было нямала жанчын. Значная колькасць пытанняў па праблеме былі разгледжаны на міжнародных канферэнцыях, арганізаваных вышэйзгаданым аб'яднаннем. У апублікаваных матэрыялах канферэнцый утрымліваюцца звесткі аб жыцці жанчын у гады Вялікай Айчыннай вайны. Так, у дадатках да зборніка «Першая і Другая сусветныя войны: акупацыя і яе наступствы на Беларусі» змешчаны 15 успамінаў жанчын – сведкаў халакосту, былых вязняў канцлагераў, прымусовых рабочых [21, с. 213–234].

Падкрэсліваючы несумненную каштоўнасць матэрыялаў канферэнцыі, адзначым і сур'ёзныя недапрацоўкі асобных аўтараў і рэдактараў выдання, якія прывялі да з'яўлення на яго старонках недакладнасцей. Так, камандзірам партызанскага атрада падаецца Герой Савецкага Саюза Валянціна Шчэрбіна, а не Васіль Шчарбіна [21, с. 15, 55].

Каштоўнай крыніцай інфармацыі па разглядаемай праблеме застаюцца жаночыя ўспаміны. У 2005 г. у свет выйшла кніга «Шли девчонки по войне: книга воспоминаний», у якой апісана іншая вайна, вайна, пра якую расказалі жанчыны. Успамінаючы франтавыя будні, старшыня Камітэта жанчын – удзельніц Вялікай Айчыннай вайны Мінскай гарадской арганізацыі ветэранаў З. Корж адзначыла: «Я плачу, але пішу праўду. Мне давялося бачыць маладых, без рук і ног, дзяўчат. Іх плач, крыкі адчаю не маглі суцешыць ніякімі выгодамі, створанымі для іх у санаторыях і шпіталях. Тое, што мне давялося бачыць і перажыць, апісанню не паддаецца. Усе мы ў даўгу перад дзяўчатамі-салдатамі. Выконваючы воінскі абавязак перад Радзімай, яны пакутавалі і духоўна, і фізічна значна больш, чым мужчыны. Але не завагаліся і не адступілі… У гады ваеннага ліхалецця на жаночыя плечы кладзецца велізарная адказнасць: на іх папячэнні ва ўмовах хаосу, разбурэнняў, голаду, хвароб і насілля апынуліся малыя дзеці, знямоглыя старыя, гаспадарка» [22, с. 3–6]. Успаміны падзелены на чатыры часткі: «Салдаты Перамогі», «Працаўнікі тылу», «Партызанкі і падпольшчыцы», «Малалетнія вязні канцлагераў». Большасць успамінаў, змешчаных у выданні, належаць жанчынам-франтавікам. Практычна па-за ўвагай засталіся вязні канцлагераў: у кнізе апублікаваны толькі ўспаміны Н. Р. Лось і В. І. Марозавай, якія дзецьмі трапілі ў канцлагер Азарычы.

Пэўны фактычны матэрыял па тэме падаецца ў падрыхтаваных супрацоўнікамі аб'яднання «Гістарычная майстэрня ў Мінску» мемуарах жанчын, якія перажылі халакост [23–26].

Заключэнне

Праведзены гістарыяграфічны аналіз паказвае, што даследчыкамі выканана пэўная праца па вывучэнні гісторыі жанчын у гады Вялікай Айчыннай вайны. Але даводзіцца канстатаваць, што жаночая тэма не стала прадметам шырокага навуковага абмеркавання. Важкай прычынай узнікнення такой сітуацыі з'яўляецца недаступнаць, а ў многіх выпадках і адсутнасць крыніц па дадзенай тэме. У асноўным даследчыкі працуюць з апублікаванымі дакументамі, пераважна з фондамі партыйных і камсамольскіх арганізацый, успамінамі, у тым ліку матэрыяламі вуснай гісторыі. На жаль, магчымасці фіксацыі вуснай гісторыі скарачаюцца катастрафічна хуткімі тэмпамі. Нягледзячы на рост цікавасці даследчыкаў да абазначанай тэмы ў апошнія гады, гісторыя ўдзелу жанчын у Вялікай Айчыннай вайне пакуль яшчэ не напісана. Засталіся нераскры-

тымі пытанні франтавой паўсядзённасці, псіхалагічнай траўмы ваеннага часу. Далейшага вывучэння патрабуюць жыццё жанчын на акупаванай тэрыторыі Беларусі, лёс жанчын-ваеннапалонных, а таксама жанчын, вывезеных на прымусовую працу ў Германію. Дасягнутыя поспехі дазваляюць зрабіць выснову аб тым, што айчынныя гісторыкі маюць усё неабходнае, каб стварыць фундаментальную працу па праблеме.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Иванова ЮН. *Храбрейшие из прекрасных. Женщины России в войнах*. Москва: РОССПЭН; 2002. 266 с.
2. Габович М, редактор. *Память о войне. 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа*. Москва: Новое литературное обозрение; 2005. 784 с.
3. Ваганава М. Савецкая жанчына ў Вялікай Айчыннай вайне. *Беларусь*. 1946;3:2–6.
4. Ваньшина ВИ. *Ратный подвиг советских женщин в годы Великой Отечественной войны*. Минск: Знание; 1989. 19 с.
5. Белановский А, Перепяченко П, составители. *Героини войны: очерки о женщинах – героях Советского Союза*. Москва: Госполитиздат; 1963. 719 с.
6. Ус А, складальнік. *Жанчыны Савецкай Беларусі*. Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР; 1954. 569 с.
7. Мурманцева ВС. *Советские женщины в Великой Отечественной войне*. Москва: Мысль; 1979. 292 с.
8. Яковенко ВК. *Партизанки*. Москва: Воениздат; 1980. 304 с.
9. Кузьмин АТ, редактор. *Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны. Том 3*. Минск: Беларусь; 1985. 531 с.
10. Гусеў А. Ішлі ў бой дзяўчаты…: старонкі з гераічнай біяграфіі нашай зямлячкі лейтэнанта французскай арміі Надзеі Восіпаўны Лісавец. *Беларусь*. 1979;5:6–7.
11. Алексиевич СА. *У войны не женское лицо*. Минск: Мастацкая літаратура; 1985. 317 с.
12. Платонов РП, составитель. *Белоруссия, 1941-й: известное и неизвестное. По документам Национального архива Республики Беларусь*. Минск: БелНИИДАД; 2000. 262 с.
13. Гребенкина АА. *Живая боль. Женщины и дети Брестского гарнизона (1941–1944)*. Минск: Беларусь; 2008. 174 с.
14. Коваленя АА, редактор. *Беларусь в годы Великой Отечественной войны, 1941–1945 гг*. Минск: БелТА; 2005. 544 с.
15. Павлова ЕЯ. Личный состав и кадры партизанских формирований. В: Коваленя АА, редактор. *Беларусь, 1941–1945. Подвиг. Трагедия. Память. Книга 1*. Минск: Беларуская навука; 2010. с. 293–322.
16. Николаева ИВ. Женщины Беларуси в период германской оккупации. В: Коваленя АА, редактор. *Беларусь, 1941–1945. Подвиг. Трагедия. Память. Книга 2*. Минск: Беларуская навука; 2010. с. 67–86.
17. Коваленя АА, редактор. *Вклад белорусского народа в Победу в Великой Отечественной войне*. Минск: Беларуская навука; 2015. 495 с.
18. Козак КИ. Женщины Германии и Беларуси в войне: социализация образа и его восприятие. В: Балакирев ВФ, Козак КИ, редакторы. *Женщины во Второй мировой войне: история борьбы и выживания. Материалы Международной научно-практической конференции; 4 ноября 2005 г.; Минск, Беларусь*. Минск: И. П. Логинов; 2006. с. 7–56.
19. Гребень ЕА. *Гражданское население Беларуси в условиях немецкой оккупации (1941–1944)*. Минск: Белорусский государственный аграрный технический университет; 2016. 496 с.
20. Літвін АМ, рэдактар. *Разняволеная памяць. Прымусовая праца беларускіх грамадзян на акупаванай тэрыторыі Беларусі (1941–1944)*. Мінск: Медысонт; 2010. 216 с.
21. Балакіраў ВФ, Козак КІ, рэдактары. *Першая і Другая сусветныя войны: акупацыя і яе наступствы на Беларусі. Матэрыялы Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі; 22 кастрычніка 2005 г.; Мінск, Беларусь*. Мінск: [б. в.]; 2006. 256 с.
22. Корж ЗВ, составитель. *Шли девчонки по войне: книга воспоминаний*. Минск: Беларускі кнігазбор; 2005. 284 с.
23. Давыдова ГР. *От Минска до Ла-Манша, или Дорогами холокоста: документальное повествование*. Минск: Четыре четверти; 2000. 231 с.
24. Марголина СМ. *Остаться в живых*. Минск: Натако; 1997. 67 с.
25. Крапина МИ, Рейзман ФВ, составители. *Жива… да, я жива! Минское гетто в воспоминаниях Майи Крапиной и Фриды Рейзман. Материалы и документы. Выпуск 2*. Минск: Историческая мастерская в Минске; 2005. 258 с.
26. Завалер Г, Гальперина Р. *Спасенные из ада: жизнь и судьба. Выпуск 1*. Минск: Историческая мастерская в Минске; 2004. 136 с.

Атрымана 29.06.2026 / выпраўлена 02.07.2026 / прынята 15.07.2026.
Received 29.06.2026 / revised 02.07.2026 / accepted 15.07.2026.